

Бењамин Хекић
Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
benhekić@gmail.com

**КЪШАНДРА ГОСПОЃА И ПЕБОУШЪ БОГЪ – ОДЈЕЦИ ТОПОСА
ВИЛИНСКЕ ЉУБАВНИЦЕ И ВИЛИНСКИХ ДАРОВА
У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ РОМАНУ О ТРОЈИ***

Апстракт: У овом раду је анализирана епизода из јужнословенског Романа о Троји која говори о сусрету тројанске принцезе-пророчице Касандре и бога Феба (Аполона). Настоји се доказати да ова епизода садржи одјек једне наративне технике која је обилато коришћена у средњовековној књижевности западне Европе – топосâ вилинске љубавнице и вилинских дарова, те да су елементи тих топоса свесно унети као функционално наративно средство. Ова чињеница је посебно занимљива због тога што у данас познатим верзијама дела средњовековне књижевности о Тројанском рату из западне Европе епизода о Касандри и Фебу није ни присутна у наративу, али се та епизода са одјецима топоса вилинске љубавнице морала наћи или у нама непознатом западном предлошку који је користио састављач јужнословенске матице Романа о Троји, или је оригинални допринос самог преводиоца предлошка, тј. састављача јужнословенске матице Романа.

Кључне речи: јужнословенски Роман о Троји, Касандра, Феб (Аполон), топос вилинске љубавнице, вилински дарови, табу (забрана), опасни дарови, наративна техника.

Иако различито називан у рукописима (Руманац тројски, Прича о краљевима),¹ за наратив о Тројанском рату који је постојао у

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. број 177029).

¹ Р. МАРИНКОВИЋ, Јужнословенски роман о Троји, *Анали Филолошког факултета* 1 (1961) 9–66, стр. 9 [R. MARINKOVIĆ, Južnoslovenski roman о Троји, *Anali Filološkog fakulteta* 1 (1961) 9–66] (= МАРИНКОВИЋ, Роман).

књижевној традицији словенских народа Балканског полуострва у позном средњем веку у историографији се усталио назив јужнословенски Роман о Троји, као одраз наслова *Roman de Troie* који је свом спеву са том тематиком дао француски песник из XII века Беноа од Сент-Мора (Benoît de Sainte-Maure). Јужнословенски Роман о Троји је један од ретких примера сачуване средњовековне световне литературе са ових простора.² Данас нам је познат релативно мали број рукописа овог дела: два глагољска текста из Хрватске – један фрагментарни, тј. само увод до Парисовог суда, у Врбничком зборнику из прве половине XV века (Гч), и цео текст приче из Петриског зборника из 1468. год (Гк), оба писана чакавским дијалектом (премда Гк показује значајан утицај кајкавштине);³ ћирилицом на средњобугарском писани текст уклопљен у хронику Константина Манаса у Ватиканском рукопису из тридесетих година XIV века (Б);⁴ такође ћирилицом писани текст српске редакције у рукопису с краја XV века који се чува у Народној библиотеци у Софији (С);⁵ те позни текст на латиници из библиотеке Николе Зрињског који је 1621/1622. преписао Јован Деречкај са чакавског предлошка (Д).⁶ Најзад, средњо-

² Исто, 9–10, 64.

³ Исто, 9, 15. Уколико није другачије напоменуто, за обележавање рукописа користимо скраћенице које је Р. Маринковић преузела од Л. Хадровича. Рукопис Гч издао је V. JAGIĆ, *Primëri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah* II, Zagreb 1866, 180–184 (= JAGIĆ, *Primëri*), а рукопис Гк у ћирилској транскрипцији објављен је у V. JAGIĆ, *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku* 9 (1968) 65–151, стр. 121–136 (= JAGIĆ, *Prilozi*).

⁴ МАРИНКОВИЋ, Роман, 9, 56–57. Рукопис Б издао је F. MIKLOŠIĆ, *Trojan-ska priča*, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 3 (1871) 147–188 (= MIKLOŠIĆ, *Priča*).

⁵ МАРИНКОВИЋ, Роман, 10, 43–44. Рукопис С објавио је A. RINGHEIM, *Eine altserbische Trojasage: Text mit linguistischer und literarhistorischer Charakteristik*, Prague – Upsal 1951, 35–75, 79–114 (= RINGHEIM, *Trojasage*). Превод рукописа С на модерни српски језик издат је у *Стара српска књижевност* 2, прир. Д. ПАВЛОВИЋ, Нови Сад – Београд 1966, 85–109 [*Stara srpska književnost* 2, прир. Д. ПАВЛОВИЋ, Нови Сад – Београд 1966]; поновна издања доступна су у *Стара српска књижевност* 1, прир. Д. ПАВЛОВИЋ, Нови Сад – Београд 1970², 329–359 [*Stara srpska književnost* 1, прир. Д. ПАВЛОВИЋ, Нови Сад – Београд 1970²]; *Роман о Троји – Роман о Александру Великом*, прир. Р. МАРИНКОВИЋ, Београд 1986, 39–66 [*Roman o Troji – Roman o Aleksandru Velikom*, прир. R. MARINKOVIĆ, Beograd 1986].

⁶ МАРИНКОВИЋ, Роман, 11–14. Током писања овог чланка није нам био доступан рукопис Д, који, колико знамо, није доживео модерно издање.

бугарска верзија је доспела у Русију, где је у русифицираном препису сачувана у рукопису из XVI века који се чувао у Св. Софији Новгородској (Р); прича о Троји је у Русији у мање или више скраћеном облику ушла и у састав хронографа.⁷ Рукописи – који сви морају потицати од јединствене јужнословенске матице Романа – се могу поделити у три гране: 1) чакавску којој припадају Гк, Гч и Д; 2) грану којој припада рукопис С; и 3) грану којој припадају рукописи Б, Р и сви текстови из руских хронографа (рукописи треће гране потекли су од рашке редакције која је морала постојати, али се није се сачувала).⁸

Јужнословенски Роман о Троји може се поредити са многобројним делима средњовековног западноевропског тројанског наратива.⁹ Западно порекло текста се обично не доводи у питање.¹⁰ Сва

⁷ МАРИНКОВИЋ, Роман, 54–56. Како Маринковић у својој студији не уводи скраћенице за руске рукописе, овде ће бити коришћена ознака Р за рукопис из Новгорода који је издао А. Н. ВЕСЕЛОВСКИЙ, Из истории романа и повести: 1. Южно-славянская повесть о Трое, *Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук* 44/3 (1888) 1–361, стр. 101–118 [A. N. VESELOVSKIJ, Iz istorii romana i povesti: 1. Južno-slavjanskaja povest' o Troe, *Sbornik otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk* 44/3 (1888) 1–361] (= ВЕСЕЛОВСКИЙ, Повесть); Хп за рукопис из хронографа који је издао А. Н. ПЫПИН, Очерк литературной истории старинных повестей и сказок Русских, *Ученые записки второго отделения Императорской академии наук* 4 (1858) 1–360, стр. 306–316 [A. N. RUPIN, Očerok literaturnoj istorii starinnyh povestej i skazok Russkih, *Učenyja zapiski vtorago otdelenija Imperatorskoj akademii nauk* 4 (1858) 1–360]; и Хв за текст из хронографа који је издао ВЕСЕЛОВСКИЙ, Повесть, 119–121.

⁸ МАРИНКОВИЋ, Роман, 27, 59, 62–63; за графички приказ односа између рукописа в. схему на стр. 63.

⁹ За мање или више детаљне податке о текстовима из средњовековног тројанског наратива, в. *Excidium Troiae*, ed E. V. ATWOOD – V. K. WHITAKER, New York 1971, XI, XXI, XXXI–XXXIX, LI–LII; A. M. GAUTHIER, *Édition et étude critique du „cycle des Retours“ du Roman de Troie de Benoît de Sante-Maure d'après le manuscrit Milano, Biblioteca Ambrosiana D 55 sup et six manuscrits de contrôle I*. Thèse doctoral, Université de Montréal, 1997, 2, 5, 8–12, 351–355; Medieval Francophone Literary Culture Outside France, *Troie: introduction*, <http://www.medievalfrancophone.ac.uk/textual-traditions-and-segments/troie/> (конс. 05.03.2018); Medieval Francophone Literary Culture Outside France, *Troie: introduction. Textual tradition*, <http://www.medievalfrancophone.ac.uk/textual-traditions-and-segments/troie/textual-tradition/> (конс. 05.03.2018); S. PROSSER, *A Study of the British Library Manuscripts of the Roman de Troie by Benoît de Sante-Maure: Redaction, Decoration and Reception*. PhD thesis, University of Sheffield 2010, 1–2; G. L. WARREN, *Translation as re-creation in the „Roman de Troie“*. Doctoral dissertation, University of Wisconsin – Madison, 1988, 33–34, 48. Даље у тексту ћемо поменути већи број

је вероватноћа да је јужнословенски Роман о Троји настао у Дубровнику или његовој околини. Значајан извор јужнословенског Романа о Троји јесу Овидијева дела, а за предложак рукописа С може се утврдити да га је редактор (можда Дубровчанин Руско Христофоровић) по сећању допуњавао материјалом из *Метаморфоза*.¹¹

Сматрамо да епизода о Касандри и Фебу (Аполону) из јужнословенског Романа о Троји садржи елементе топоса вилинске љубавнице и вилинских дарова условљених табуом, тј. забраном, који се јављају у средњовековној књижевности западне Европе. Овај топос обично подразумева постојање вилинске љубавнице која смртном мушкарцу нуди своју љубав и различите дарове, али га условљава одређеном забраном; ако забрана буде прекршена, смртнику ће бити ускраћена вилина љубав и милост. У епизоди о Касандри и Фебу верујемо да су особине вилинске љубавнице приписане Фебу, што пред нас одмах поставља један проблем – обрнуту родну ситуацију – којем ћемо се вратити ниже у тексту. Дакле, овде не можемо говорити о потпуном подударану топоса, већ можемо уочити одјеке, тј. само одређене елементе мотивâ вилинске љубавнице и вилинских дарова, који су искоришћени вероватно због сличног, натприродног статуса ликова (виле и Феб као паганско божанство).

Епизода о Касандри и Фебу је сачувана у рукописима Гк, Б, С, Д и Р јужнословенског Романа о Троји, док се рукопис Гч прекида знатно пре тог догађаја, а рукописи руских хронографа не садрже ову епизоду. Како ови рукописи припадају различитим гранама развоја јужнословенског Романа о Троји, нема сумње да је ова епизода морала постојати у јужнословенској матици. Пошто је епизода релативно кратка, овде ћемо цитирати пуне верзије текста из Гк, Б, и С.¹²

Гк: И в' едан' дан' хоѣше сестра Алѣксандрова, госпа Кшандра (Касандра), поли рѣки Аморишеви, и придѣ к неи богѣ Юпитѣр'

ових средњовековних тројанских састава како бисмо показали паралеле и разлике у односу на епизоде нашег Романа о Троји.

¹⁰ ВЕСЕЛОВСКИЙ, Повесть, га свакако поставља у западни контекст (в. посебно стр. 65–66, 97–100), око чега влада консензус међу свим другим истраживачима (код нас Р. Маринковић), а само се RINGHEIM, *Trojasage*, 292–320, није слагао, но је сматрао и покушао да докаже како су јужнословенске верзије романа о Троји византијског порекла.

¹¹ МАРИНКОВИЋ, Роман, 34, 37, 42–47, 60–62.

¹² Рукопис Р у овој епизоди *verbatim* прати рукопис Б, само по руској ортографији XVI века, па смо сматрали да га не морамо овде цитирати. Поменути епизода из Р се налази у ВЕСЕЛОВСКИЙ, Повесть, 105.

(valjda bi imao biti: Пебуш'?) и рече: Кшан'дра госпое, пои учини мое хотѣние и учиню те видѣти, каи хоше напрѣд' бити, ише ти покажу всю тайну Троиску. Да ти се тѣм' не похвали, пришадши в Трою, како си имѣла любов' с Пебушем' богом: ако ли се похвалиш', тога ти от'нети не могу и не шу, да учиню ти, да ти не буду вѣровали. И она учини хотѣн'е его. И пришадши в' Трою, заче се тадаи хвалити, како учини любов' с Пебушем' богом'. И заче пророковати говорещи: О господине Приѣмушу кралою, не пуцаи Парижа Алѣксандра, хоше поити в Грке служит' Менелаушу цару и от' туд' хоше припелати госпу Елену, жену Менелауша цара, с ке се хоше Троѣ рассипати до фундамента. А они еи не вѣроваше.¹³

Б: И по сихъ идѣше Кацрандра госпожда на рѣкѣ Шимоншеви, и тоу приближи са къ неи Ипитерь пророкъ, и рече еи: Кацрандро госпожде, приди къ мнѣ, да ти повѣмъ вса тайны троискихъ, цо хошет(ъ) быти, нж са не похвали троискамъ госпождамъ, како си бесѣдовала съ Ипитеромъ пророкомъ: аще ли са похвалишь, да хошж та сътворитъ, да та не вѣроуѣтъ. И она прїиде троискимъ госпождамъ, и нача пророчествовати и глаголати: Хошетъ поити мои братъ Александръ Фарижъ въ Гръкы на слоужбѣ къ Менелаушоу царю, и хошетъ wt(ъ) онждоу довести Еленж царицж гръчъскжя госпождж, Менелауша царѣ женж, коа е наилѣпа въ всѣх(ъ) Гръцѣх(ъ), и хошет(ъ) еа ради погорѣти Троя градъ. И она се говорѣше, а они еи не вѣроуахж.¹⁴

С: И хотѣше(sic!) Къшандра госпогта пологъ(sic!) рѣке Шиморишеве, и прїиде к неи Пебоушь богъ и рече хи: „О Кшандра госпогк, посыгни къ мнѣ и оучини мок хотѣнїе, да те оучиню веще нерели цо хоше напрѣд(ъ) бити. И тем(ъ) да се не похвалишь, како си имала любовь съ Пебоушемъ богомъ. Ако ли се похвалишь, и тогаи ти не хошоу ѡнети, да оучити(sic!) хошоу, да ти не вѣроуѣтъ.“ И тѣда она прїиде оу Трою и похвали се, како к имала любовь съ Пебоушемъ богомъ. И прьво заче прьрочествовати и правлѣше Прѣпатоушоу: „Ѹтче, оустави Парижа Александръ да не грѣдѣ оу Гръке, крѣ хошетъ ѡ тоуда привести госпогю Еленоу, царицѣ Менелауша цара, съ кою се хошетъ Троя разорити и погорѣти до дольнѣ

¹³ JAGIĆ, Prilozi, 124.

¹⁴ MIKLOŠIĆ, Priča, 162, 164.

подъменьте.“ И зато ки Прѣкмоушь краљ не вѣрввавъ и посла Парижа Аѣлександра оу Грьке.¹⁵

Феб, тј. *Пебуш*¹⁶ се појављује пред Касандром док она шета обалом реке и нуди јој пророчки дар у замену за њену љубав. Понуду прати забрана да се не сме хвалити како је „имала љубав“ са њим, у супротном јој нико неће веровати када прориче. У рукописима Б и Р, поред погрешног имена бога (погрешно име се јавља једном и у рукопису Гк),¹⁷ избачен је и сегмент о „љубави“, па Јупитер нуди дар без икакве надокнаде, а Касандра сада не сме да се хвали да је „беседила“ са богом. У целокупном тексту рукописа Б (и његовог одраза Р) се уочава тежња да се прича прилагоди хришћанском духу и моралу,¹⁸ па је тако и прича о сексуалном односу као накнади за дар прорицања морала бити „пречишћена“. Но, како редактор/преписивач бугарске (или изгубљене рашке редакције од које је бугарски текст морао потећи)¹⁹ није познавао узусе западноевропске књижевности времена у коме је предложак за јужнословенски Роман о Троји настао, није видео никаквог разлога да не задржи услов о хвалисању из табуа. У сваком случају, према свим верзијама, Касандра одмах потом прекрши услове табуа и пророкује у Троји како Парису не сме бити дозвољено да иде у Грчку, јер ће одатле довести Јелену која ће постати узроком пропасти Троје, али нико не верује у ово предсказање које ће се на крају показати тачним.

Посебно је занимљиво што ову епизоду Веселовски није анализирао детаљно као неке друге епизоде којима је налазио паралеле у западноевропским текстовима тројанског наратива, већ се задовољио тиме да објасни грешку „рѣки Аморишеви“ уместо „Шимо(р)ишеви“

¹⁵ RINGHEIM, *Trojasage*, 41–42. За превод на модерни српски, уп. *Роман о Троји – Роман о Александру Великом*, 45; *Стара српска књижевност* 1, 335–336; *Стара српска књижевност* 2, 87–88.

¹⁶ У рукописима јужнословенског Романа о Троји се за Аполона користи словенски одраз његовог епитета Phoebus, са изузетком рукописа Хп где се користе оба имена, и Хв, где имамо само словенски облик *Аполонъ*; в. ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Повесть*, 103–104, 112, 120; JAGIĆ, *Prilozi*, 123, 124, 130, 132; JAGIĆ, *Priměri*, 183; MIKLOŠIĆ, *Priča*, 160, 162, 176; А. Н. ПЫПИН, *Очерк литературной истории*, 308, 311, 314; RINGHEIM, *Trojasage*, 38, 41–42, 54, 64. Према МАРИНКОВИЋ, *Роман*, 43, нап. 55, у рукопису Д бог се доследно назива Пебуш.

¹⁷ У рукопису Гк бог који прилази Касандри се најпре назива Јупитер, али одмах потом јој говори да не сме да се хвали да је „имала љубав“ са „Пебушем богом“; в. JAGIĆ, *Prilozi*, 124.

¹⁸ МАРИНКОВИЋ, *Роман*, 27–28, 30

¹⁹ Исто, 56–59.

(од Simois).²⁰ Паралеле за ову епизоду у делима западних аутора тројанског наратива се ни не могу наћи. У текстовима који су нам били доступни постоји већи или мањи број епизода са Касандром, где се помиње њена моћ прорицања будућности, и где се доносе њена упозорења на која нико не обраћа пажњу, иако се на крају увек испуне. Такве епизоде налазимо у *Roman de Troie* Беноа од Сент-Мора,²¹ његовој прозној верзији на француском,²² прозном преводу на латински Гвида од Колонеа (Guido delle Colonne),²³ прозном преводу на галицијски (*Crónica Troyana*),²⁴ кастиљанском преводу у стиху (*Historia Troyana Polimétrica*),²⁵ немачким *Der trojanische Krieg* Конрада Вирцбургског (Konrad von Würzburg)²⁶ и *Liet von Troje* Херборта Фрицларског (Herbort von Fritslâr),²⁷ исландској *Trójumanna saga*,²⁸ италијанским анонимној *Istorietta Trojana*²⁹ и *La Fiorita* Арманина Ђудићеа (Armazzino Giudice).³⁰ Касандра се кратко помиње и у латинским изворима којима су се писци средњовековних тројанских наратива користили: Дарет Фригијски,³¹ Диктис Критски³² и анонимни *Excidium*

²⁰ ВЕСЕЛОВСКИЙ, Повесть, 68–71.

²¹ BENOÎT DE SAINTE-MAURE, *Le Roman de Troie* 1, ed. L. CONSTANS, Paris 1904, 15, 150, 212–213, 251–254, 289–290; II, 120–122; III, 84, 425, IV, 135, 162–163, 168, 173, 221–223, 245. Уп. и А. М. GAUTHIER, *Édition et étude critique du „cycle des Retours“ du Roman de Troie*, 116.

²² *Le Roman de Troie en prose* 1, ed. L. CONSTANS – E. FARAL, Paris 1922, 27, 38–39, 44, 51, 125.

²³ GUIDO DE COLUMNIS, *Historia destructionis Troiae*, ed. N. E. GRIFFIN, Cambridge MA 1936, 45, 66–67, 79, 87, 148, 173, 176, 230, 233–235, 242, 245.

²⁴ *Crónica Troyana: Codice Gallego del siglo XIV de la Biblioteca Nacional de Madrid* I–II, ed. A. MARTÍNEZ SALAZAR, La Coruña 1900, I, 108, 130–131, 144–145, 160, 251–252, 294, 336, 354, 358; II, 118, 174, 184, 186, 188, 205, 215.

²⁵ N. LARREA VELASCO, *Historia Troyana Polimétrica: Edición crítica*. Tesis doctoral, Universidad Nacional de Educación a Distancia 2012, 98–102, 156.

²⁶ KONRAD VON WÜRZBURG, *Der trojanische Krieg*, ed. A. VON KELLER, Stuttgart 1858, 14, 159, 231, 277, 279, 283, 465, 568, 577–578, 580, 583.

²⁷ HERBORT VON FRITSLÂR, *Liet von Troje*, ed. G. K. FROMMANN, Quedlingburg – Leipzig 1837, 20, 27, 32, 38, 71, 82, 110–112, 171, 181, 185–187, 191–192.

²⁸ *Trójumanna Saga ok breta sögur*, ed. J. SIGURDSSON, Annaler for nordisk oldkyndighed og historie 4, Kjöbenhavn 1848, 18, 38, 40, 84, 86.

²⁹ *Testi inediti di storia trojana preceduti da uno studio sulla leggenda trojana in Italia*, ed. E. GORRA, Torino 1887, 379, 383, 388.

³⁰ Исто, 556.

³¹ DARES PHRYGIUS, *De excidio Troiae historia*, ed. F. MEISTER, Lipsiae 1873, 6, 11, 13, 15, 49–52.

³² DICTYS CRETENSIS, *Ephemeridos belli troiani libri sex*, ed. F. MEISTER, Lipsiae 1872, 34, 52, 79, 92, 97–98, 100.

Troiae.³³ Али ни у једном од ових текстова нема објашњења порекла Касандриних моћи.

Из антике знамо две верзије објашњења како је Касандра добила пророчке моћи на дар и зашто јој нико не верује када пророкује. Према верзији коју нам доносе Есхил у *Агамемнону*, Аполодор у *Библиотеци* и Сервије у *Коментарима о Енеиди*, Аполон, који је жудео за Касандром, обећао јој је пророчке моћи на дар ако му се пода. Касандра је пристала, добила пророштво на дар, а онда погазила свој део погодбе. За казну Аполон ју је проклео да нико не верује њеним пророчанствима, премда ће се увек обистинити.³⁴ У Хигиновим *Fabulae* није најјасније да ли је постојала погодба између тројанске принцезе и Летиног сина (делује да није, пошто је Аполон покушао да обљуби уснулу Касандру у храму), али и Хигин зна да је Касандра одбила да води љубав са Аполоном и да ју је због тога проклео да њеним пророчанствима нико не верује.³⁵ По другој верзији, из *Схологија за Илијаду*, Касандра и њен брат Хелен су као бебе заноћили у Аполоновом храму (краљ, краљица и дворани су се напили на свечаности у храму и заборавили на децу), а ујутру када су се родитељи вратили по њих, нашли су их у друштву Аполонових светих змија, и отада су Касандра и Хелен поседовали пророчке моћи.³⁶ Дакле, у овој варијанти приче није било никаквог договора о размени пророчког дара за сексуалне услуге а такође није ни објашњено зашто је Касандри суђено да јој нико не верује.³⁷ На основу наведеног видимо да

³³ *Excidium Troiae*, 18–19.

³⁴ AESCHYLUS, *Agamemnon, Libation-Bearers, Eumenides, Fragments*, ed. H. W. SMYTH, London – New York 1926, 102–105; AESCHYLUS, *Oresteia: Agamemnon, Libation-Bearers, Eumenides*, ed. A. H. SOMMERSTEIN, Cambridge MA – London 2008, 144–147; H. D. BRUMBLE, „Cassandra“, *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance: A Dictionary of Allegorical Meanings*, London – Chicago IL 1998, 64; ЕСХИЛ – СОФОКЛЕ, *Одабране трагедије*, прев. М. ЂУРИЋ, Београд 1926, 82 [ESHIL – SOFOKLE, *Odabrane tragedije*, прев. М. ЂУРИЋ, Београд 1926]; *Gods and Heroes of the Greeks: The Library of Apollodorus*, ed. M. SIMPSON, Amherst, MA 1976, 174, и нап. 27 на стр. 195; SERVIUS GRAMMATICUS, *In Vergilii Aeneidos libros I–III commentarii*, ed. G. THILO, Lipsiae 1878, 260; APOLLODORUS, *The Library* 2, ed. J. G. FRAZER, London – New York 1921, 48–49.

³⁵ H. D. BRUMBLE, „Cassandra“, 64; HYGINUS, *Fabulae*, ed. M. SCHMIDT, Jenae 1872, 88.

³⁶ APOLLODORUS, *The Library* 2, 48–49, нап. 2.

³⁷ Без обзира на верзију приче о Касандри, моћ прорицања као дар је чест фолклорни мотив који је уочио и категорисао Томпсон, као мотив *D1812.1. Power of prophecy a gift*, а пророк коме је суђено да му нико не верује као мотив

се верзија о пореклу Касандриних моћи из јужнословенског Романа о Троји битно разликује од античке традиције. Творац ове епизоде морао је знати бар обресе приче о Касандри и Аполону како су је познавали у антици. Можда је познавао верзије тзв. Ватиканских митографа. Први ватикански митограф вели да је Аполон Касандри подарио моћ прорицања, добио шта је желео (битно је да у овој варијанти Касандра није остала чедна), а онда се покајао што је разменио моћ прорицања за сексуалне услуге, па ју је проклео да јој нико не верује иако говори истину. Варијанта Другог митографа се у суштини слаже са верзијом Есхила, Аполодора и Сервија (Касандра је одбила Аполона и остала чедна).³⁸ Дакле, чак и тамо где се античка традиција и средњовековни наративи слажу да је Касандра добила моћ прорицања уз обећање сексуалног чина као противуслуге, видимо да су и договор и Касандрин преступ различите природе. Код античких писаца Касандра остаје чедна тиме што прекрши обећање да се пода Фебу, и то је њена трансгресија против бога; у позном средњем веку усталила се изгледа верзија приче по којој је Касандра водила љубав са Аполоном као што је и обећала, а њен једини преступ је што није могла да сачува тајну о томе.

Пошто овај чланак настоји да покаже да епизода о Касандри и Фебу из јужнословенског Романа о Троји садржи одјеке западноевропских књижевних мотива о вилама, потребно је детаљније се осврнути на то како су виле представљане у средњовековној књижевности Западне Европе и зашто су уопште представљане. Средњовековна књижевност Западне Европе обилује поменима вила и сличних натприродних бића.³⁹ Остављајући митолошко порекло вила по

M301.0.1. *Prophet destined never to be believed*, наводећи управо Касандру као главни пример; S. THOMPSON, *Motif-Index of Folk Literature* 2 (D–E), Bloomington IN 1956, 325; 5 (L–Z), Bloomington IN 1957, 47.

³⁸ *The Vatican Mythographers*, ed. R. E. PERIN, New York 2008, 77, 186.

³⁹ „Виле“ (fairies) се могу прихватити као оквирни термин за различита, превасходно женска, натприродна бића која се јављају у фолкору европских народа од средњег века до савременог доба. Оно што нас овде занима су, међутим, виле као ликови у средњовековној књижевности у западној Европи. Ови ликови не морају увек стриктно носити назив виле, па је зато потребно упознати се са речима које служе за именовање натприродних бића из ове категорије. Француски облик *fée* (и старији облици *feie* и *faie*, од латинског *fata*) дао је у енглеском кроз *faerie* данашње *fairy*, а у немачкој књижевности *fei* и *veine* тј. *feine*. Енглески термин *elf* (англосаксонско *alfe*, *yffe*) је до XIV века постао синоним за термин *fairy*, а поједини западни аутори су за ова бића (у зависности од контекста) ређе користили и називе *incubus*, *satyr*, *faun*, *nimpha*, *lamia*; в. Ј.

страни, важно је нагласити да обилно присуство вила у средњовековној књижевности има практичне, нараторске функције. За ауторе, виле су биле користан литерарни мотив, тј. топос. Оне су биле средство за увођење чудесног у унутрашњи свет текста, и као такве су, сматра Џејмс Вејд, омогућавале ауторима да обраде теме и проблеме, и да постигну наративне ефекте, што никако другачије не би били у стању да учине.⁴⁰ Виле као ликови у средњовековној књижевности добијају своју функцију тек у интеракцији са смртницима, у једном од два вида – када виле прелазе у свет смртника, и када смртници одлазе у свет вила, тј. када их виле тамо одводе. Дакле, унутрашњи свет текста дозвољава постојање одвојених светова смртника и вила унутар себе самог.⁴¹ И док је на неки начин свет људи позорница за заплет *suo iure*, можемо рећи да се вилински свет са својим становницима уводи у причу управо да служи као наративна техника. Ако то имамо на уму, не чуди закључак до кога је Вејд дошао – најзначајнија одлика репрезентације вила у средњовековној књижевности јесте управо променљивост те репрезентације која је резултат активне манипулације топосима и литерарним конвенцијама о вилама зарад одређених наративних, естетских и имагинативних циљева аутора.⁴² Овај закључак је битан за нашу материју управо зато што сматрамо да образац из западноевропског мотива

GRIMM, *Teutonic Mythology* 1, London 1882, 410; ИСТИ, *Teutonic Mythology* 2, London 1883, 442–443; V. NEWALL, „Fairies“, *Encyclopedia of Religion* 5 (Eternity–God), Detroit MI 2005², 2951–2954; H. W. PUCKETT, The Fay, Particularly the Fairy Mistress, in Middle High German, *Modern Philology* 16/6 (1918) 297–313, p. 297; A. T. P. HALL, *The Meanings of Elf and Elves in Medieval England*. PhD thesis, University of Glasgow 2004, 90–92, nap. 207 на стр. 160; J. WADE, *Fairies in Medieval Romance*, New York 2011, 4–5 (= WADE, *Fairies*). Међутим, чак и када у неком књижевном делу није коришћен ниједан од ових назива, за поједине ликове се може утврдити да поседују одређене атрибуте и карактеристике управо ове категорије натприродних бића које збирно можемо звати вилама. О значењу појма „вила“ у српском фолклору, в. Н. ПАНТЕЛИЋ, „Вила“, *Српски митолошки речник*, Београд 1970, 66–68 [N. PANTELIĆ, „Vila“, *Srpski mitološki rečnik*, Београд 1970, 66–68]; В. ЧАЈКАНОВИЋ, *Стара српска религија и митологија*, Београд 1994, 228–247 [V. ČAJKANOVIĆ, *Stara srpska religija i mitologija*, Београд 1994]; ИСТИ, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Београд 1994, 102–103 [V. ČAJKANOVIĆ, *Studije iz srpske religije i folklor 1910–1924*, Београд 1994].

⁴⁰ WADE, *Fairies*, 3.

⁴¹ L. A. PATON, *Studies in the Fairy Mythology of Arthurian Romance*, Boston MA 1903, 1; WADE, *Fairies*, 1, 3.

⁴² WADE, *Fairies*, 2.

није директно прекопиран, већ прилагођен тако што су употребљени само неки елементи мотива да послуже као наративна техника.

Древни општекелтски митолошки мотив вилинске љубавнице, познат из ирских прича о Кухулину (Cú Chulaind) и Ошину (Oisín), у средњем веку је прерађен и популаризован кроз поезију бретонских минстрела. Паралеле се уочавају и у томе што се вилинске љубавнице из средњовековне књижевности могу поделити у два типа: тип Мелузине, која долази у свет смртника да буде са својим вољеним, који у суштини одговара Фан (Fand), вилинској љубавници Кухулина, и тип Моргане, виле која одводи смртника у вилински свет, који прати образац Ниав Златокосе (Niamh of the Golden Hair), Ошинове драгане. Посебан прелазни, мешовити тип представља вила која долази у свет смртника, нестаје ако њен љубавник прекрши забрану коју му је поставила, али се враћа да му спасе живот и заувек га одведе у свој свет.⁴³ Управо је овај прелазни тип заступљен у неким од западних средњовековних наратива које ћемо ниже у тексту упоредити са нашом епизодом о Касандри како бисмо показали који се елементи топоса вилинске љубавнице могу наћи у јужнословенском Роману о Троји.

Али зашто су ови мотиви су нашли плодно тле у феудалној култури позног средњег века? Наиме, феудална класа се суочавала са многобројним изазовима на друштвеном и привредном плану који су се одразили на формирање витешког идентитета код припадника племићког staleжа, на њихову властиту слику о себи. Ту на сцену ступа прерађен стари келтски мотив. Керолајн Ларингтон закључује да је вилинска љубавница у романсама имала улогу у дефинисању социо-економског положаја свог драгана-витеза у средњовековној хијерархији, као и у процесу изградње витешког идентитета.⁴⁴ Тако у причи о Мелузини, аутор користи топос вилинске љубавнице као алузију на nelaгодност коју су витезови осећали према браковима са богатим девојкама из буржоазије, који су им били неопходни из финансијских разлога, али су перципирани као погубни по друштвени статус племића. Моргане у многобројним епизодама у којима витезове држи заточенима (као и друге виле које смртници вољно прате у вилински свет) оличава опасност који брак и миран породични живот

⁴³ C. LARRINGTON, *The Fairy Mistress in Medieval Literary Fantasy*, *Writing and Fantasy*, ed. C. SULLIVAN – B. WHITE, London – New York 2013, 32–47, pp. 35–36.

⁴⁴ C. LARRINGTON, *The Fairy Mistress*, 33–35. Уп. и WADE, *Fairies*, 136–137, 141–144.

поред жене (обично из буржоаског сталежа) представљају по племића жељног авантуре и витешких подухвата, тачније опасност по његову мушкост и слику о себи, чије су интегралне компоненте управо та мушкост, витешки кодекс понашања и агресија. Мноштво читалаца из племићких кругова је могло да се поистовети са оваквим бригама, и то је разлог зашто су аутори бирали мотив вилинске љубавнице као наративно средство.⁴⁵ С друге стране, топоним вилинске љубавнице садржи представу аутономног женског деловања, која је могла годити средњовековним читатељкама међу којима су романсе биле веома популарне. Али, испод површине, оне су морале осетити и један у суштини мизогини став који демонизује жену. Стога на наративе о вилинским љубавницама не можемо гледати као на оптимистичну фантазију писану да би читаоцима оба пола обезбедила лагодан бег из реалности пуне економских, социјалних и родних напетости. Напротив, романсе управо садрже алузије на мноштво оваквих напетости, истовремено одржавајући такву стварност и супростављајући јој се.⁴⁶

Управо су дарови вилинских љубавница – попут неограниченог богатства, магичних објеката, моћи прорицања – оно што је витезовима из романи доносило уздицање на социо-економском и политичком плану. Међутим, ти вилински дарови су по правилу инхерентно *опасни*. То значи да за разлику од људских дарова, они истовремено садрже потенцијал да буду и погубни и награђујући за примаоца. У вези с тим потенцијалом је и табу, забрана која обично прати вилинске дарове.⁴⁷ Оно што је значајно за вилински дар је и одређена *везаност за дар*, која подразумева дуг примаоца дара (смртника) и интерес самог дародавца (виле). У било ком систему размене дарова интерес дародавца значи извесно очекивање реципроцитета (да дар прати уздарје), а очекивање реципроцитета онда логички онемогућава постојање *правог* (реалног) дара (оног који неће прати уздарје). Међутим, оно што карактерише вилински дар јесте да у свету смртника не постоји ништа што би било једнако вредно уздарје, и то вилинске дарове чини *реалним* даровима.⁴⁸ Али непостојање уздарја би довело до прекида односа у систему размене дарова, јер би такав однос био једностран и неравноправан, па функцију уздарја

⁴⁵ С. LARRINGTON, *The Fairy Mistress*, 36–44. Уп. и WADE, *Fairies*, 137–138; 140–144.

⁴⁶ С. LARRINGTON, *The Fairy Mistress*, 44–45. Уп. и WADE, *Fairies*, 144–145.

⁴⁷ WADE, *Fairies*, 109–111.

⁴⁸ Исто, 114–115.

овде преузима табу, тј. испуњење услова табуа које вила ставља пред свог изабраника. Овај систем дар–табу илуструје људску жељу да се добије „нешто у замену ни за шта“, јер већина забрана које виле намећу делују безначајно спрам њихових дарова.⁴⁹ Међутим, табу као наративна стратегија аутора има смисла само ако буде прекршен, због чега онда вила напушта смртника, а његова добра срећа и богатство нестају. Наиме, без кршења забране и незгода јунака које следе, прича не би имала разлога да се наставља, јер срећа, богатство и складан брак престављају циљ, и уједно, закључак витезове авантуре и расплет приче.⁵⁰

Међутим, овакви вилински *опасни* дарови, разликују се од *негативних* дарова везаних за један мотив сродан вилинској љубавници – топос демонске заводнице. *Негативни* дарови које демонске заводнице нуде у себи садрже само потенцијал да буду погубни по примаоца, док нема могућности за икаквом наградом, што их у основи чини *лажним* даровима. Но, сличност ова два топоса омогућава аутору да одржава одређену напетост при увођењу вилинске љубавнице у причу, јер разликовање виле од демона (и *опасног* дара од *негативног* дара) није лако ни за јунака прича, ни за читаоца. *Негативни* дарови, пак, служе често као тест за смртника, јер су истовремено и табу, па примаоца – ако их прихвате – чине сакралним, недодирљивим.⁵¹

Да бисмо показали зашто сматрамо да епизода о Касандри из јужнословенског Романа о Троји садржи одређене елементе топоса вилинске љубавнице и њених дарова упућујемо на примере (мање или више сличне варијанте) ових мотива у западној књижевности средњег века где виле поклањају своју „љубав“ и различите друге дарове, уз услов да се смртник не сме хвалисати својом везом са вилом, тј. открити вилин идентитет. Такви топоси су најбројнији у лирским песмама познатим под називом *lai* и каснијим романсама.⁵² Ланвал (Lanval) из истоименог *lai* Марије Француске (Marie de France) среће

⁴⁹ Исто, 115–116.

⁵⁰ Исто, 138–140.

⁵¹ Исто, 117–120, 130–131. Но, док је нешто у антрополошком контексту табу јер се претпоставља да је нечисто или опасно, табу вилинске љубавнице је у овом смислу апсолутно произвољан, јер чак и када изгледа као да долази од реалне или ритуалне нечистоће, табу у суштини ипак долази од виле саме, по њеној вољи, па су и последице за кршење забране исто тако произвољне и у вилиној је моћи да их одреди. Уп. Исто, 127–128.

⁵² С. LARRINGTON, *The Fairy Mistress*, 32; WADE, *Fairies*, 1.

вилу из Авалона која му обећава своју љубав и материјалне награде, под условом да не открива њено постојање никоме, тј. да се не хвали својом љубавницом. Када Ланвал (и његове „инкарнације“ из каснијих средњоенглеских прерада, *Launfal*, *Landevale* и *Sir Lambewell*) прекрши овај услов, губи љубав своје вилинске драгане, и прети му потпуна пропаст, чак и смрт (јер да би избегао да буде погубљен за увреду краљице, чије је љубавне понуде одбио, и за коју је тврдио да је по лепоти далеко иза његове виле, Ланвал мора да докаже да његова љубавница постоји, али након кршења забране она више не долази кад је позива). Међутим, на крају се вила ипак враћа да спасе свог изабраника и они заједно одлазе у Авалон.⁵³ *Graelent*, анонимни *lai* из XII века, има сличну структуру – краљица која се нуди епонимном јунаку који је одбија, вила која постаје његова љубавница под условом да не открива њихову везу, вилини материјални дарови и просперитет витеза, кршење забране након чега се вила више не појављује, увреда краљице тврдњом да је његова љубавница неупоредиво лепша, претња казном због увреде краљице, и најзад, повратак виле која доказује јунакову невиност, и са којом јунак одлази.⁵⁴ У оба случаја, вилинска љубавница спада у трећи, прелазни тип између Мелузине и Моргане, по категоризацији Керолајн Ларингтон.⁵⁵

Табу који се тиче хвалисања постоји и у италијанској *Pulzella Gaia*. Овде епонимна Морганина кћерка витезу обећава да ће му испунити сваку жељу, под условом да не открива њено постојање и њихов однос, а када га он прекрши, вила је та која бива кажњена теже од њега, пошто бива заробљена у веома суровим условима, и тек након дуге авантуре и великих опасности витез је ослобађа, што омогућава срећан завршетак приче.⁵⁶ У Немачкој имамо *Seifrid de Ardemant*, где истоимени јунак након серије авантура/тестова упознаје своју драгану, Мундирозу, која је – премда се нигде експлицитно не назива вилом – очигледно одјек вилинске љубавнице; наиме, када је

⁵³ T. P. CROSS, *The Celtic Elements in the Lays of Lanval and Graelent*, *Modern Philology* 12/10 (1915) 585–644, pp. 585–587, 627–628, 631, 635, 641; WADE, *Fairies*, 112–113, 115, 138–139, 141–142.

⁵⁴ H. COOPER, *The English Romance in Time: Transforming Motifs from Geoffrey of Monmouth to the Death of Shakespeare*, Oxford – New York 2004, 213; T. P. CROSS, *The Celtic Elements*, 587–588, 628, 631, 638, 641; WADE, *Fairies*, 136, 138–139, 143.

⁵⁵ За три типа вилинских љубавница по категоризацији К. Ларингтон, в. нап. 43 у овом раду.

⁵⁶ L. A. PATON, *Studies in the Fairy Mythology*, нап. 1 на стр. 100; T. P. CROSS, *The Celtic Elements*, нап. 2 на стр. 592–593.

пронађе, она га зна по имену, и открива да га је чекала годинама, што је често одлика вила. Након тога проводе заједно само три дана, а онда Зајфрид мора да је напусти. При одласку му Мундироза поставља услов да се не сме хвалити њиховом везом. Наравно, и овде витез прекрши забрану, и доводи себе у смртну опасност, али се дама појављује и спасава га у последњем тренутку. Но, Зајфридовим мукама ту није крај, јер га Мундироза не води са собом, него сам мора да пронађе пут до њеног краљевства, што након бројних недаћа и лутања успева, и након тога га Мундироза прихвата.⁵⁷ Најзад, у једном тексту из ирске *Book of Leinster* имамо смртника који је стекао супругу, Маху (која је свакако вилинског порекла, иако се то експлицитно не каже), која га упозорава да ће њихова срећа и благостање које му доноси трајати само док не буде говорио о њој. Након што се муж хвалисао њеном брзином у трчању, и довео себе у опасност да буде погубљен ако не докаже своје наводе, његова трудна супруга долази да га спасе, али након трке умире на порођају, а сви становници краљевства који су чули њене крике и њихови потомци су повремено морали да се суоче са слабошћу какву жене осећају по порођају.⁵⁸ Чак и моћ прорицања као дар вилинске љубавнице јавља се као мотив у романси *Thomas of Erceldoune* и каснијој балади на исту тему, *Thomas Rymer*.⁵⁹ Дакле, примера за топон вилинске љубавнице која поставља услов да се њен изабраник не сме хвалисати њоме, тј. открити њихову везу, има у већем броју, с тим да се поједини детаљи разликују.⁶⁰

⁵⁷ H. W. PUCKETT, *The Fay, Particularly the Fairy Mistress*, 303–306.

⁵⁸ T. P. CROSS, *The Celtic Elements*, 623–626, 629.

⁵⁹ H. COOPER, *The English Romance in Time*, 188; WADE, *Fairies*, 118–120.

⁶⁰ У делима која користе вилинске љубавнице као наративну технику можемо пронаћи потпуно или делимично преклапање са мотивима које је Томпсон категорисао као: C31.5. *Tabu: boasting of supernatural wife*; C453. *Tabu: boasting of love-conquest*; C901.1.3. *Tabu imposed by lover*; C901.1.5. *Tabu imposed by fairy*; D1812.1.1. *Power of prophecy from fairy*; F300. *Marriage or liaison with fairy*; F301. *Fairy lover*; F302. *Fairy mistress*; F302.3.2. *Fairy offers gifts to man to be her paramour*; F340. *Gifts from fairies*; F348. *Tabus connected with fairy gifts*; F348.0.1. *Fairy gift disappears or is turned to something worthless when tabu is broken*; F348.5.1. *Mortal not to betray secret of fairies' gift*; F348.7. *Tabu: telling of fairy gifts; the gifts cease*; в. S. THOMPSON, *Motif-Index of Folk Literature* 1 (A–C), Bloomington IN 1955, 490, 519, 544–545; ИСТИ, *Motif-Index* 2, 325; ИСТИ, *Motif-Index of Folk Literature* 3 (F–H), Bloomington IN 1956, 55–57, 66, 69. Премда је В. KRSTIĆ, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, Beograd 1984, 8–18, 129–132, 138–141, 357–358, могао да пронађе мотиве као што су A 5 vila (*samovila, samodiva, juda*) – и посебно A 5,4 *ljubavne veze i brak vile*; D 2

Из свих наведених примера кристализује се један проблем при утврђивању паралеле са нашом епизодом о Касандри и Фебу, који смо још на почетку овог чланка истакли – у јужнословенском Роману о Троји обрнута је родна ситуација, овде је мушкарац натприродно биће. Но, иако ређе, и мушкарци су могли да добију улогу вилинских љубавника у западној књижевности. *Yones*, такође lai Марије Француске, доноси причу о витезу који се може преобразити у сокола и који тајно посећује даму коју је њен супруг заточио у кулу. Овај витез је упозорава да ће уколико ико открије њихову везу и његово постојање, он умрети. Наравно, тајна није сачувана (дакле, одјек кршења табуа) и витез заиста умире. Прича се завршава тако што Јонек, син кога је дама добила са витезом, свети очеву смрт, убијајући мужа своје мајке (која је у међувремену такође умрла, пре тога сину откривши истину о његовом пореклу). Јасно је да је у питању биће сродно вилинским љубавницама, које такође има своје порекло и паралеле у келтској митологији и фолклору.⁶¹ Слични витезу из *Yones* су и витезови Алардин од Језера из романсе *Perceval* Кретјена од Троа (Chrétien de Troyes) који се сукобљава са витезом Карадоком, неименовани витез из *Amadas et Ydoine* који се бори са Амадасом, Бертилак, тј. „Зелени витез“ из *Sir Gawain and the Green Knight* чији изазов само Гавејн сме да прихвати, и очеви епонимних јунака из *Sir Degarré* и *Tudorel*. Најзад, вилински краљ Оберон из *chanson de geste* под именом *Huon de Bordeaux*, иако стриктно не спада у вилинске љубавнике, већ је заштитник епонимног јунака, показује елементе топоса вилинске љубавнице (његови дарови, верност и помоћ коју пружа витезу долази уз забрану, а кршење забране повлачи одређене неповољне и врло непријатне, премда не погубне, последице по јунака).⁶²

Наша је претпоставка да је творац епизоде о Касандри из јужнословенског Романа о Троји на основу која је у суштини из антике (а што се тиче тога која је тачно основа у питању, ваља приметити да је и код Првог ватиканског митографа и у јужнословенском

proricanje, slutnja i predosećanje; D 4 tabu; T 1 neodržana reč, neodržani sporazum; уочава се да у народним песмама балканских Словена не постоје тако специфични мотиви који би се могли сматрати паралелама мотива који су наведени код Томпсона и који су значајни за дефинисање топоса вилинске љубавнице и вилинских дарова.

⁶¹ Н. COOPER, *The English Romance in Time*, 313; Т. P. CROSS, *The Celtic Origin of the Lay of Yones*, *Studies in Philology* 11 (1913) 26–60, pp. 26–27, 29 sq.; WADE, *Fairies*, 116.

⁶² L. A. PATON, *Studies in the Fairy Mythology*, 168–169, 202; Н. COOPER, *The English Romance in Time*, 201–204; WADE, *Fairies*, 30, 32–36, 116–117, 134–136.

Роману о Троји Касандра имала сексуални однос са Аполоном, док је у осталим верзијама Касандра остала чедна) „накалемио“ компоненте из топоса вилинске љубавнице (вилински дарови и табу, тј. забрана), за које смо изнад дали паралеле из западне књижевности. Можда објашњење какво је дао Први митограф (одвећ морализаторско, можемо додати) није имало много смисла за нашег аутора. Уместо тога, у жељи да својим читаоцима ову епизоду исприча у пријемчивијем облику, послужио се наративном техником која је у његово време била популарна у лаичкој књижевности, мотивом вилинске љубавнице.

Топос вилинске љубавнице, као што смо видели, није једнообразан – само се основна „конструкција“, да га тако назовемо, понавља, а то је да љубав виле доноси вилинске дарове, који су условљени забраном. Таква конструкција се попуњава различитим детаљима. Један од таквих детаља јесте и сам прилично близу једнообразности – виле се срећу у одређеним окружењима. То су најчешће шуме и различите водене површине, пре свих језера, потоци, и фонтане, тачније, извори и врела.⁶³ И ту сада можемо приметити да је Касандра шетала управо поред реке „Шимо(р)иш“ (Симоент) када јој је пришао Феб, што може бити још један одјек топоса о вилама, јер ако антички мит сусрет тројанске принцезе и бога и везује за неку посебну локацију, то би био Аполонов храм. Додуше, за разлику од вилинског дара условљеног забраном хвалисања, где сматрамо да упоређивање са материјалом западне провенијенције доказује да је

⁶³ W. Y. EVANS-WENTZ, *The Fairy-Faith in Celtic Countries*, London – New York – Toronto – Melbourne 1911, 327; L. A. PATON, *Studies in the Fairy Mythology*, 15–18, 156, 233; H. COOPER, *The English Romance in Time*, 181; T. P. CROSS, *The Celtic Elements*, 599–600, 602–604, 608–610. Навести све примере где се виле појављују у шуми, и/или поред водене површине или су некако другачије везане за воду би било немогуће, јер готово да нема помена виле или лика који поседује неки атрибут вилинске расе да се у неком тренутку не доводи у везу са водом. Од неких које смо раније поменули, Ланвал своју љубавницу среће у шуми поред потока, Граланова госпа се купала у тренутку када ју је срео, Пулцела Гаја је кћерка Моргане која је и сама у Италији сматрана за водену вилу, Зајфридова Мундироза живи у земљи преко мора, Тидорелов отац нестаје заувек у таласима језера, Алардина од Језера срећемо поред потока. Дама из Језера је и својим именом и околностима свог појављивања везана за водене површине у шумама, а у *Lanzelet* Улриха од Цацикховена (Ulrich von Zatzikhoven) се експлицитно назива „merfeine“, морска вила, в. L. A. PATON, *Studies in the Fairy Mythology*, 185; H. W. PUCKETT, *The Fay, Particularly the Fairy Mistress*, 75; H. COOPER, *The English Romance in Time*, 184.

заиста у питању одјек мотива вилинске љубавнице, чињеница да се сусрет између Касандре и Феба одиграо поред реке може бити акцидентација, обична произвољност, па не можемо са сигурношћу тврдити да се ради о свесном уношењу овог елемента у епизоду како би се топос вилинске љубавнице додатно оснажио.

Осим претпоставке да је елементе топоса вилинске љубавнице творац епизоде о Касандри у јужнословенски Роман о Троји унео свесно и намерно, могућа је и другачија хипотеза. Могли бисмо претпоставити да је аутор током свог живота (образовања) имао приступ причи о Касандри из неког извора, можда Ватиканских митографа. Од тог тренутка до тренутка стварања епизоде о Касандри прошло је пуно времена, у коме је наш аутор имао прилике да се сретне са средњовековним романсама у којима се обилно користио мотив вилинске љубавнице. Пишући епизоду о Касандри, наш аутор уноси елементе овог мотива несвесно; у његовом сећању избледела прича о Касандри и Аполону измењена је под утицајем касније читаних романи. Феб је натприродно биће, а аутор је навикао да таква бића долазе смртницима покрај река или врела, да им нуде дарове у замену за неко уздарје, али им и постављају забрану коју ако смртници прекрше губе и вилинске дарове и прилику да уопште буду уз своје вилинске љубавнице/љубавнике.

Најпре треба јасно рећи да се обе претпоставке базирају на премиси да аутор епизоде о Касандри долази из културног миљеа западне Европе, те да су му била позната и доступна књижевна дела која су садржала топос вилинске љубавнице. Од ове две претпоставке, ми сматрамо да је прва хипотеза – да је аутор елементе топоса вилинске љубавнице и вилинских дарова унео свесно и намерно – знатно вероватнија од друге хипотезе због следећег аргумента: епизода о Касандри и Фебу може се посматрати као функционална, ефикасна наративна техника за поспешивање заплета, тока приче. У западним примерима у мотиву вилинске љубавнице забрана увек бива прекршена да би поспешила ток заплета, да би пред витеза био постављен нови изазов, да би се у наратив унела тензија. Ако смртник не би прекршио забрану, не би било разлога да прича даље тече, јер је смртник већ стекао благостање и срећан живот са својом драганом. Да Касандра није прекршила услов који јој је Феб поставио, да се није хвалила да је „имала љубав“ са њим, онда је Пријам (или ма ко други) могао и да поверује у њено предсказање, па да спречи Париса да оде у Грчку, и тиме предупреди уништење Троје. Цео наратив о Троји се креће ка коначном уништењу Троје као логичном

закључку, јер аутори знају да је управо то крај приче о Троји. Дакле, да би заплет текао онако како мора тећи, неопходно је да нико не поверује Касандри.⁶⁴

На основу онога што смо знамо о природи вилинских дарова у топосу вилинске љубавнице, јавља се потреба да се одговори на питање која је природа Фебовог дара; да ли је у питању *опасни* дар или *негативни* дар. Основна одлика негативног, тј. *лажног* дара је да не садржи потенцијал да буде награђујући (најзад, није битно да ли вила и смртник на крају романсе након додатних изазова ипак живе срећно заједно или не, већ да ли је до тога могло доћи да забрана није прекршена). Дакле, у суштини опасног дара мора постојати могућност за „или/или“ ситуацију, за рачвање заплета и алтернативни ток. И као што смо поменули, да је Касандра сачувала тајну, теоријски, пропаст Троје је могла бити избегнута; табу је прекршен зарад функционалности наративне технике, али могућност за алтернативним следом догађаја у заплету је постојала, што Фебов дар чини опасним (са негативним расплетом, додуше), а не негативним даром.⁶⁵

Пошто је наша основна хипотеза да се у епизоди о Касандри и Фебу налазе одједи западноевропског топоса вилинске љубавнице,

⁶⁴ Када смо навели различите примере књижевних дела из Западне Европе који садрже топос вилинске љубавнице могло се приметити да ове приче најчешће имају срећан крај по смртника, премда има и примера где то није случај. У јужнословенском Роману о Троји епизода о Касандри и Фебу је у потпуности у служби заплета и коначне пропасти Троје, па сама Касандра није опште ни добила крај – након пророковања о пропасти Троје она се једноставно више не јавља у наративу.

⁶⁵ Даље размишљајући о кршењу табуа зарад функционалности наративне технике, можемо уочити да оно што је функционалност у књижевној делатности аутора при коришћењу овог мотива као наративне технике, у логици и структури унутрашњег света наратива јесте својеврстан фатализам, предестинација, непромењиви ток судбине. Видећемо напред у нап. 70 да су „пророчице“, тј. богиње из Парисовог суда, прорекле пропаст Троји. Раније, пре Парисовог рођења, Хекуба је имала сан који је наговестио да ће због Париса Троја бити уништена. Да Касандра није прекршила забрану, могуће последице тога да њеном пророчанству поверују и да због тога Парис буде спречен у свом науму да оде у Грчку, косиле би се са унапред предодређеним следом догађаја, и онемогућавале би испуњење пропасти Троје. За аутора такав след је зацртан јер он зна како се прича о Троји завршава (за њега је то, на крају крајева, историја, не обична књижевна фантазија: Тројански рат је нешто што се догодило и што не може имати никакав другачији крај). У унутрашњем свету наратива такав крај је једини могућ, јер је својеврсно провиђење већ предодредило след догађаја који се имају завршити пропашћу Троје.

сматрамо да је битно поменути да се у јужнословенском Роману о Троји јавља сам термин „вила“ или „морска вила“ да значи нека женска божанства.⁶⁶ Међутим, премда у јужнословенском Роману о Троји има помена вила, тај атрибут се никада не везује за Феба (или иједног мушког бога из античке традиције који се јавља у јужнословенском тројанском наративу). Он се у епизоди са Касандром назива богом, а у епизоди о подизању тројанских бедема „земаљским ђаволом“.⁶⁷ У рукописима Б и Р где Касандра уместо Феба среће Јупитера, он се назива пророком. Све ове термилошке недоследности не морају да буду разлог да се одбаци хипотеза да Феб из јужнословенског Романа о Троји представља одјек вилинског љубавника; у средњем веку разлика између вила и демона није била увек јасна (о чему сведочи синонимија између неких појмова, в. изнад, нап. 39, инкуб као назив за виле),⁶⁸ као ни разлика између античких паганских божанстава и демонских бића; иако виле у западној традицији и фолклору вуку порекло из келтске традиције, одређени утицај грчко-

⁶⁶ Наиме, у епизоди о Пелешиној кошути (где је Палеш/Пелеш наведена уместо Дијане, одн. Артемиде), Пелеш се у рукописима Гк и С децидирано назива морском вилом, а у рукописима Б и Р вила и пророчица, в. ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Повесть*, 108; JAGIĆ, *Prilozi*, 126–127; MIKLOŠIĆ, *Priča*, 168, 170; RINGHEIM, *Trojasaage*, 46–48. Уп. А. Н. ПЫПИН, *Очерк литературной истории*, 310–311, где је од виле постала обична жена и чаробница. О различитим верзијама имена и могућем разлогу за приписивање епизоде о кошути Пелешу, в. ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Повесть*, 33–34, 75. Поред тога, у рукописима Б и Р, у епизоди о Пелејевој женидби и Парисовом суду три античке богиње поред пророчица (тако у свим рукописима) називају се још и „вилы“, одн. „вили“, в. ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Повесть*, 103; MIKLOŠIĆ, *Priča*, 158, 160. Енона, љубавница коју је Парис одбацио зарад Јелене, каже да се када је испраћала Париса у Грчку молила морској вили да умири таласе како би срећно отпутовао. Уп. ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Повесть*, 109–110; MIKLOŠIĆ, *Priča*, 172. Томе одговарају стихови из Овидијевих *Хероида* (*Писма легендарних љубавница*) – који су аутору морали послужити као извор за ову епизоду – где Енона каже да је молила „плаве (sic!) Нерејке“ да умире море; в. П. ОВИДИЈЕ НАЗОН, *Писма легендарних љубавница*, прев. М. АТАНАСИЈЕВИЋ, Крагујевац 2006, 42 [P. OVIDIJE NAZON, *Pisma legendarnih ljubavnica*, прев. М. ATANASIJEVIĆ, Крагујевац 2006]. У оригиналу „virides Nereidas“, OVID, *Heroides and Amores*, ed. G. SHOWERMAN, London – New York 1914, 60. Дакле, нереиде које срећемо код Овидија постају морске виле у словенском наративу.

⁶⁷ ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Повесть*, 104–105; JAGIĆ, *Prilozi*, 123; JAGIĆ, *Priměri*, 183; MIKLOŠIĆ, *Priča*, 162; RINGHEIM, *Trojasaage*, 38.

⁶⁸ О сличности представљања вилењака и инкуба, и сумњама о демонском пореклу вилинских витезова, в. WADE, *Fairies*, 32, 116–117.

римских божанства на формулисање представе о вилама је уочљив.⁶⁹ Посебно су античке Парке (суђаје) које додељују судбину утицале на обликовање слике о средњовековним вилама.⁷⁰ Још неки грчко-римски богови су у средњовековној књижевности посредно или непосредно постали виле. Средњоенглески *Sir Orfeo*, који обрађује мит о Орфеју и Еуридици, до те мере искривљује причу да је сада Еуридика (Neurodis) отета од стране вилинског краља (који је ту наместо Хада-Плутона); вилинска краљица у *Arthur of Little Britain* зове се Прозерпина, а код Чосера (Geoffrey Chaucer) у *The Merchant's Tale* вилинском земљом владају Плутон и Прозерпина.⁷¹ Најзад, у једном западноевропском наративу о Тројанском рату, средњоенглеској *The seege of Troye*, каже се да су пред Париса дошле „четири госпе из вилинске земље“ (погрешан број који је резултат неразумевања Меркурове улоге у Парисовом суду, и њихова погрешна имена – пошто су поред даме Меркура и даме Венере, ту још и дама Јупитер и дама Сатурн – овде нису значајни).⁷² Код Конрада Вирцбуршког Ахилова

⁶⁹ Изгледа да су „богиња“ (déesse, götinne) и „вила“ (fée, feine) понекад могли бити синонимни појмови. Тако је Моргана позната и као Morgain la déesse, а у немачком *Тристану* се назива богињом Авалона. Уп. J. GRIMM, *Teutonic Mythology* 4, London 1888, 1400–1401; L. A. RATON, *Studies in the Fairy Mythology*, нап. 1 на стр. 165; H. W. PUCKETT, *The Fay, Particularly the Fairy Mistress*, 74–75.

⁷⁰ А. ЛОМА, *Пракосово: Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд 2002, 240 [A. LOMA, *Prakosovo: Slovenski i indoevropski koreni srpske epike*, Beograd 2002]; L. A. RATON, *Studies in the Fairy Mythology*, нап. 1 на стр. 193. За везу између Мојри, суђаја и вила у српској митологији, као и одговарајућих западних пандана, в. В. ЧАЛКАНОВИЋ, *Стара српска религија и митологија*, 247–256. Занимљиво је да Феб и Нептун, након што их Пријам превари не плативши им за изградњу бедема, иду пред Јупитера да траже задовољење, а када им то не успе, одлазе код пророчица да оне прорекну пропаст Троји, тј. да утичу на судбину Троје. ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Повесть*, 104–105; JAGIĆ, *Prilozi*, 123; JAGIĆ, *Priměri*, 183; MIKLOŠIĆ, *Priča*, 162; RINGHEIM, *Trojasage*, 38.

⁷¹ P. J. SCHWIETERMAN, *Fairies, Kingship, and the British Past in Walter Map's De Nugis Curialium and Sir Orfeo*. Doctoral dissertation, University of California, Berkeley, 2010, нап. 66 на стр. 71, 93, нап. 17 на стр. 135; J. B. FRIEDMAN, *Orpheus in the Middle Ages*, Syracuse NY 2000, 179; H. COOPER, *The English Romance in Time*, 63, 181, 185, 200, 204, 209, 362; WADE, *Fairies*, 76–80, 133–134.

⁷² „Foure ladies of eluene land“, A. ZIETSC, *Zwei mittelenglische Bearbeitungen der Historia de excidio Trojæ des Phrygiens Dares*, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 72 (1884) 11–58, стр. 22–23. Уп. N. M. BRADBURY, *Writing Aloud: Storytelling in Late Medieval England*, Urbana – Chicago IL 1998, 108.

мајка Тетида се назива „*diu wise wazzerfeine*“, мудра водена вила, али и „*ein mer-götinne*“, морска богиња, и „*ein erweltiu feine*“, изузетна вила.⁷³ Па ипак, то што виле постоје у средњовековном тројанском наративу независно од епизоде о Касандри и Фебу, и што сам Феб никада није јасно одређен као вилинско биће, по нашем мишљењу не умањује значај аргумената који доказују да ова епизода из јужнословенског Романа о Троји преузима неке од елемената тогоса вилинске љубавнице и вилинских дарова.

Изворни материјал доказује да је епизода о Касандри и Фебу морала постојати у јужнословенској мatici Романа, јер се прича у мање или више неизмењеном облику сачувала у рукописима све три познате гране које су последњи контакт имале управо у јужнословенској мatici. Следеће питање које морамо поставити је да ли се епизода о Касандри и Фебу већ налазила у предлошку са кога је преведена јужнословенска матица Романа о Троји, предлошку који је свакако настао на Западу, или су оригинални допринос састављача јужнословенске матице, тј. преводиоца предлошка. Како сматрамо да смо показали да је епизода о Касандри и Фебу функционална нарративна техника, употребљена у исту сврху као што су тополи вилинске љубавнице и вилинских дарова употребљавани у западној књижевности, онда мора следити да је аутор у начелу морао знати разлоге због којих се ти мотиви уносе у наратив, јер их је сам унео управо из тих разлога. Ако бисмо кренули од претпоставке – која важи као врло вероватна међу досадашњим истраживачима – да је састављач јужнословенске матице, тј. преводилац западног предлошка заиста из културног миљеа средњовековног Дубровника, за одговор на питање да ли су ове епизоде из јужнословенског Романа о Троји могле бити његов оригинални допринос, тј. допуна предлошка, морало би се спровести опширно истраживање дубровачке средњовековне књижевности да би се закључило да ли су књижевници из Дубровника користили вилинске мотиве као функционалну нарративну технику. Стога, овде не можемо дати аргументовану претпоставку, тј. одговорити на питање ко је творац ових епизода. Да ли је то аутор предлошка или састављач јужнословенске матице, тј. прево-

⁷³ „*Tetis, das minnecliche wip/ diu wise wazzerfeine*“, KONRAD VON WÜRZBURG, *Der trojanische Krieg*, 372; „*si was ein mergötinne/ und ein erweltiu feine*“, Исто, 11. У средњоенглеском *The seege of Troye*, Тетида је у једном рукопису „...*goddes of þe see/ Half fishe half womon was she*“, одн. „*a goddes of þeo see/ Half fysch half woman was heo*“, у другом рукопису; в. А. ZIETSCH, *Zwei mittlenglische Bearbeitungen*, 36.

дилац предлошка; да ли су се ове епизоде већ налазиле у предлошку који је преводилац користио за састављање јужнословенске матице Романа о Троји, или су његов оригинални допринос? Овим чланком смо првенствено желели да покажемо да се кроз јужнословенски Роман о Троји могу пратити одједи мотивâ о вилама који су пореклом свакако из западног културног миљеа; питања о тачном ауторству истражене епизоде засад морају остати отворена.

Benjamin Hekić

**LADY KŠANDRA AND PEBUŠ THE GOD – ECHOES OF THE
FAIRY MISTRESS AND FAIRY GIFTS *TOPOI*
IN THE SOUTH SLAVIC *ROMAN DE TROIE***

Summary

What concerns us in this paper is an episode from the mediaeval prosaic narrative known as South Slavic *Roman de Troie* that tells the tale of Cassandra and Apollo. The story goes that the Trojan princess (in Slavic, *Kšandra*) met Apollo (he is called *Pebuš*, which is his byname Phoebus, in Slavic) at the banks of the river Simoeis, and the god promised her the gift of prophecy if she consented to make love to him but not to speak of it to anyone, lest her prophecies be believed by no one. Cassandra consented, had sex with the god, and when she went back to Troy she announced that she made love to Phoebus and immediately started to prophesize the fall of Troy, but no one believed her, since she broke her promise to Phoebus not to speak of their lovemaking. From Classical tradition we have several variants (Aeschylus, Apollodorus, Hyginus, etc.) of the story how Cassandra got her prophetic powers, but none of them contains the actual lovemaking; in all versions Cassandra remains chaste. Only the so-called First Vatican Mythographer knew that the deal between Cassandra and Phoebus was consummated, but then Apollo regretted the “trade” and cursed Cassandra so no one would believe her prophecies.

It is quite interesting that the Cassandra episode is not present in any of the numerous western mediaeval Trojan narratives, but only in the South Slavic *Roman de Troie*. We argue that the pattern used in the Cassandra episode is an echo of the western mediaeval literary *topos* of the fairy mistress, by comparing this episode with western mediaeval literary works that incorporate the fairy mistress motif (primarily lais of *Lanval* and *Graelant*, Italian romance *Pulzella Gaia*, German romance *Seifrid de Ardemant*). These works

introduce a fairy mistress (usually female, though there are examples where the fairy lover is male, e. g. *Lai de Yonec*) that promises to bestow her love and worldly treasures to the mortal man under one condition – he must not reveal his mistress' identity and their affair, or he'll lose everything that he gained and will never again see her. We believe that some elements of these *topoi* – fairy mistress, fairy gifts with taboo–prohibition of not revealing the relations with the fairy – were employed in the South Slavic Cassandra episode, with Phoebus taking the place of the fairy mistress, therefore reversing the gender aspect from the original fairy mistress *topos*. The gift of prophecy that Phoebus bestows constitutes a dangerous gift (these gifts can be rewarding, as long as the prohibition is observed, unlike negative gifts that bring no reward, only ruin). The elements of the fairy mistress *topos* in the Cassandra episode are used as a functional and effective narrative device that drives the plot of the story (Cassandra must not be believed if the story of the fall of Troy is to play out), which, in our opinion, proves that the elements of the fairy mistress *topos* were used intentionally by the author.

Keywords: South Slavic *Roman de Troie*, Cassandra, Phoebus (Apollo), fairy mistress *topos*, fairy gifts, taboo (prohibition), dangerous gifts, narrative device.

Чланак примљен: 10. децембра 2017.
Чланак прихваћен: 3. септембра 2018.